

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, PROSINAC 1963. GODIŠTE XI

RJEČNIK SUVREMENOG HRVATSKOSRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA

Paule Rogić

U prosincu ove godine¹ predaje se Matici hrvatskoj i Matici srpskoj rukopis prve knjige suvremenog hrvatskosrpskog književnog jezika radi štampanja. Rječnik će se štampati u dva izdanja, u Zagrebu latinicom i u ijekavskom govoru, u Novom Sadu ćirilicom i u ekavskom govoru. Tekst u oba izdanja bit će identičan. Prva od četiriju knjiga, koliko će iznositi čitav rječnik, koja će se štampati u Zagrebu latinicom, obuhvaća riječi prvih trinaest slova abecede (od A—I), a knjiga ćirilskog izdanja u Novom Sadu prvih devet slova azbuke (od A—Z). Prema tome, završeno je za štampanje u svemu šesnaest slova (A—I i V, Z, Ž). Svaka od četiriju knjiga bit će formata Broz-Ivekovićeve rječnika, otprilike sa tisuću strana u dva stupca. Tekst će biti štampan u četiri tipa slova. Napominjemo da je redakciji pri izradi rječnika poslužio kao ugled ili obrazac najnoviji rječnik suvremenog ruskog književnog jezika što ga je izradio od 1957. do 1961. Institut za jezik Akademije nauka SSSR u Moskvi. Time počinje da se ostvaruje i član 5. Zaključaka koji su na svome sastanku, održanom u Novom Sadu od 8—10. prosinca 1954, donijeli književnici i jezični stručnjaci hrvatski i srpski.

Jezik je najvažnije i najmoćnije sredstvo u borbi za napredak i dalji razvitak kulture jednoga naroda. Misao i riječ čine organsku cjelinu i nerazdjeljivu povezanost. Jezik jednoga pisca ujedno je i povijest misli toga pisca, i koliko tko raspolaže s više riječi u svome jezičnom fondu, toliko će lakše iznositi drugome svoje misli i svoja psihička stanja. Stoga nije čudno i neobično što se često stupanj kulture i pojedinca i naroda mjeri po razvijenosti i bogatstvu njegova jezika.

¹ Članak je napisan u studenom 1963. *Ur.*

Jezik je kao sredstvo za sporazumijevanje u prvom redu socijalni faktor, ali je jezik i individualni fenomen. Svaki čovjek ima i svoj vlastiti jezik, kao što ima i svoje vlastito, individualno doživljavanje radosti i žalosti. Svaka pobjeda čovjekova u borbi za napredak, u bilo kakvoj oblasti njegove djelatnosti, ujedno je i jezično obogaćenje njegova jezika.

Prirodno je stoga da svaki narod u svom kulturnom razvitku posvećuje najveću pažnju njegovanju svoga jezika kao svom najstarijem i najvećem dobru, i u vezi s tim nastoji da svome jeziku da jasno utvrđene norme koje treba da budu kanon svima onima koji se tim jezikom služe. Među priručnicima i praktičnim knjigama u kojima će svaki pojedinac naći siguran savjet: da li je jedna riječ, njen oblik, akcenat, sveza ili fraza u kojoj se riječ javlja, stilistička i sintaktička upotreba i sl. pravilna i u duhu jezika, najvidnije mjesto zauzima rječnik književnoga jezika. Mi, Hrvati i Srbi, imamo mnogo gramatika, imamo i zajednički pravopis, ali rječnika suvremenog književnoga jezika koji bi odgovarao suvremenim potrebama, na žalost, nemamo. To je naš veliki nedostatak, to veći što baš mi Hrvati imamo bogatu leksikografsku prošlost i tradiciju. Naši stari rječnici, počevši od 16. stoljeća, štampani i sačuvani u rukopisu, veoma su važni za proučavanje povijesnog razvitka našega jezika, ali za naše današnje potrebe oni ne dolaze u obzir.

Posljednjih sto godina, otkako Hrvati i Srbi imaju isti dijalekat kao ~~književni jezik~~, štampana su samo dva rječnika književnog jezika. Jedno je Vukov rječnik (prvo izdanje 1818, drugo 1851. u Beču, treće 1898. i četvrto 1935. u Beogradu) i Broz-Ivekovićev rječnik (Zagreb, 1901). Rječnik L. Bakotića (Beograd, 1936) ne može doći u obzir jer značenja riječi u tom rječniku nisu potvrđena iz književnosti, glagoli i pridjevi nemaju rekcije, uz riječi nedostaju morfološki, akcenatski i ortoepski elementi, a frazeologija je više nego oskudna. Međutim, ni Vukov ni Broz-Ivekovićev rječnik ne mogu zadovoljiti naše suvremene potrebe, ni brojem riječi, ni semantičkom obradom, ni ostalim elementima koje mora sadržavati suvremeni rječnik književnog jezika. Vukov rječnik napisan je prije više od sto godina, a Broz-Ivekovićev prije više od šezdeset godina. U jednom i drugom rječniku osnova je jezik kako se govorio u doba Vukovo, a jezik je živ organizam koji se neprestano mijenja i obogaćuje. Novi oblici fizičkog i duhovnog rada izazivaju potrebu za stvaranjem novih riječi i novih naziva, naročito u jednom narodu čiji se društveni sistem u osnovi izmijenio, kao što se to dogodilo u našoj državi. U našem životu poslije posljednjega rata i materijalna i duhovna osnova našega naroda dobila je nove oblike, naš industrijski razvitak zahvatio je snažno ne samo grad nego i selo, i kao posljedica toga velike i duboke promjene osjećaju se u svima oblastima radne aktivnosti. U društvenom preobražaju sudjeluju radni ljudi iz svih krajeva naše zemlje, a sve se to moralo odraziti na jeziku, njegovu leksiku, frazeolo-

giji i sintaksi, jer jezik kao najmoćnije komunikativno sredstvo prati u korak sva zbivanja u životu jednoga naroda.

Broz-Ivekovićev rječnik, u koji je u potpunosti ušao Vukov rječnik, nije mogao zadovoljiti potrebe ni u doba svoga štampanja. To je s pravom istakao V. Jagić već 1902. godine, dakle prve godine po štampanju rječnika. U svojoj opširnoj recenziji (Archiv für slav. Philologie, knj. XXIV, 230-242) Jagić ističe nesuvremenost rječnika, navodeći pored drugoga samo iz Mažuranićeva epa Smrt Smail-age Čengića više od 150 riječi, a iz Šenoina Prosjaka Luke sa prvih 50 strana više od 140 riječi kojih nema u Ivekovićevu rječniku. Broz-Ivekovićev rječnik ima u svemu 52 279 riječi, a među njima nema ni najobičnijih riječi, kao što su *bitan*, *bitnost*, *boljitak*, *časopis*, *dirljiv*, *doživljaj*, *dražestan*, *drvosječa*, *gledište*, *izdatak*, *izlet*, *kipar*, *kostur*, *naklada*, *naučnik*, *obrtnik*, *obavezan*, *obratno*, *osjećaj*, *osjetljivost*, *olovka*, *poštenjak*, *radništvo*, *rođendan*, *sporazum*, *strog*, *stroj*, *skroman*, *ured*, *znanost*, *zvuk* itd., da ne navodimo riječi koje su nastale u jeziku poslije štampanja toga rječnika. S druge strane u rječnik je ušlo iz Vukova rječnika i narodnih pjesama mnogo zastarjelih i stranih, naročito turskih riječi koje su ili usko pokrajinske ili se danas uopće ne govore, kao što su: *efta*, *egati*, *egbe*, *egbeta*, *egeduš*, *egije*, *eksičan*, *eksikluk*, *elbetena*, *elči-baša*, *elčen*, *eman*, *endeze*, *engeča*, *eškucija*, *eškut* itd. (navodimo bez izbora samo neke koje počinju slovom e). Mnogi književnici, naučni radnici, pisci školskih udžbenika, poslovni ljudi stvarali su u drugoj polovici 19. stoljeća nove riječi i terminologiju ili su riječima davali nova značenja. Iveković je, priređujući rječničku građu za svoj rječnik, znao sve to, kako se vidi iz predgovora njegova rječnika, pa se ipak ograničio samo na to da proširi Vukov rječnik, ne primanjem novih riječi iz suvremenog književnog jezika, nego potvrđujući s primjerima iz Vukovih i Daničićevih izvora Vukovu jezičnu građu. Nova jezična građa kojom je Iveković proširio Vukov rječnik sastoji se od 3 388 riječi iz Hrvatskih narodnih pjesama, iz nekih djela Milana Milićevića i iz Njegoševa Šćepana Malog, zatim nekoliko riječi iz Like iz zbirke J. Bogdanovića, iz Stullijeva Rječosložja i nešto jezične građe što mu je s Banije poslao njegov prijatelj P. Leber, a bogata građa iz književnosti, nauke i publicistike toga doba ostala je nedirnuta i neiskorištena.

Eto, zato se već dugo vremena osjećala potreba za jednim suvremenim rječnikom književnog jezika koji bi sadržavao leksik i frazeologiju naše književnosti od Gaja i Vuka do naših dana, zatim jezik naše nauke, naše publicistike, našeg sporta i uopće našeg svakidašnjeg radnog i zabavnog života. Prijeka potreba za takvim rječnikom došla je do izražaja u Novosadskim zaključcima, a razumijevanju i spremnosti naših narodnih vlasti koje su dale sredstva treba zahvaliti da se odmah moglo pristupiti pripremnim radovima i samome radu na tom značajnom kulturnom poslu. Kako taj rječnik ima da pruži suvremeno stanje leksičkog blaga hrvatskosrpskog književnog

jezika na cijelom njegovu području, posao na rječniku morao se vršiti u dvije redakcije: zagrebačkoj i beogradskoj. To, razumije se, otežava rad i zahtijeva više vremena nego da se radilo na jednom mjestu i u jednoj redakciji, ali s druge strane takav način rada jamči za njegovu punoću i iscrpnost.

Smatrajući da će za čitaoce biti od interesa da upoznaju metodu rada i sadržaj prve knjige, iznosimo ovdje u glavnim crtama strukturu prve knjige ovoga rječnika. Svaka je natuknica ili odrednica akcentuirana i za svaku se navode najpotrebnije gramatičke karakteristike (rod, gen. jd. ili mn. imenice, ako se u tim padežima javljaju glasovne ili akcenatske promjene). Mada svaka riječ treba imati jedan akcenat, donose se u rječniku katkada dublete i vrlo rijetke triplete, jer su takvi akcenti u nekih riječi u širokoj upotrebi na štokavskom jezičnom području. Pridjevi se navode u sva tri roda, ponegdje se daje i komparativ pridjeva, ako takva tvorba u bilo čemu odstupa od obične ili pravilne tvorbe. Glagoli se navode u infinitivu i prvom licu prezenta, a negdje se daju oblici aorista i radnog pridjeva zbog promjene u akcentu. Poslije tih formalnih gramatičkih elemenata daje se definicija značenja. Ako riječ ima više značenja, odvajaju se značenja brojkom. Nijanse u značenju odvajaju se slovima abecede. Definicije su u pravilu opisne, ali za pokrajinske riječi i arhaizme daju se kao definicije sinonimi, ako za takve riječi postoje dubletne riječi u književnom jeziku. U definicijama svaka redakcija piše futur kako je uobičajen na njenu jezičnom području, a u primjerima ostavlja se piščev način pisanja. Kao potvrda za značenja i nijanse značenja navode se potvrde iz lijepe i naučne književnosti koje ukazuju na stilističku i sintaktičku upotrebu riječi u tekstu. Taj ilustrativni dio, kome je u rječniku dato najviše mjesta, sastoji se od dva dijela: od citata iz lijepe književnosti, iz publicističkih i naučnih djela ili su to sintagme koje su tipične za upotrebu odnosne riječi u suvremenom književnom jeziku. Primjeri se prilagođuju suvremenim gramatičkim i pravopisnim pravilima književnog jezika. Jedino se u stihovima ostavlja neknjiževni oblik, i to samo kad bi se intervencijom narušio ritam stiha. Zbog ograničenog prostora neke se kategorije riječi (termini, nazivi specijalnih sprava, uređaja, mehanizama i sl.) ne ilustriraju. U rječniku se daju i objašnjavaju izrazi ili fraze i stalni terminološki pojmovi koji su u širokoj upotrebi. Izrazi se donose na kraju poslije objašnjavanja svih značenja. Uz riječi stranoga porijekla navodi se kratica jezika iz koga je riječ ušla u naš jezik. Ako za takve riječi imamo svoje riječi, upućene su na naš sinonim s oznakom *barb.* Naučni i tehnički termini koji su u širokoj međunarodnoj upotrebi, a nastali su u 19. i 20. stoljeću u evropskim jezicima na osnovu starih grčkih i latinskih riječi, upućuju se na svoje grčko i latinsko porijeklo, ne navodeći suvremeni evropski jezik iz koga je riječ ušla u naš jezik. Ako je živi strani jezik na takvoj riječi ostavio svoj trag ili je oblik riječi izmijenjen prema glasovnim zakonima toga jezika, onda se taj jezik navodi kao izvor.

U rječnik nisu ušle pokrajinske, dijalekatske i usko lokalne riječi, izuzevši, dakako, one koje se nalaze u književnim djelima naših pisaca i koje su češćom upotrebom postale poznate, a svojim su se oblikom i akcentom prilagodile književnom jeziku. Isto to vrijedi i za one riječi koje označuju predmete, pojave i pojmove naročito karakteristične i važne za život i način ljudi jednoga kraja ili oblasti. Arhaične i zastarjele riječi ušle su u rječnik ako se susreću u književnim djelima 19. stoljeća, pa je njihovo poznavanje potrebno radi razumijevanja književnih tekstova. Sve su takve riječi označene oznakom *arh.* ili *zast.* Neologizmi, ako su dobro načinjeni i ako se nalaze u naših pisaca, unosili su se s oznakom *neol.* ili *kov.*, a vulgarne i šatrovačke riječi samo izuzetno, tj. ako se često upotrebljavaju, s oznakom *vulg.* i *šatr.* Neprirodne ili skaredne riječi nisu ušle u rječnik. Riječi koje su izmislili pojedini književnici i koje su oni samo jednom upotrijebili, tzv. hapaksi, unosile su se samo ako imaju određeno, stilsko značenje, tipično za vrijeme, područje ili pisca koji je riječ stvorio i upotrijebio.

Imena naroda, životinjskih i biljnih rodova nalaze se kao natuknice u množini. Uz imena iz zoologije i botanike navode se latinska imena. Vlastita imena (lična, prezimena, nadimci, geografski, kozmografski, topografski i administrativni nazivi) nisu se donosili, osim značajnijih oblasti i mjesta naše zemlje. Etnici su se donosili samo oni koji su po načinu tvorbe manje obični (tip Fočak, Tuzlak i sl.). Kratice sastavljene od početnih slova (tip Avnoj, SSSR, SAD) unosile su se prema novom pravopisu. Prijedlozi su obrađeni kao posebne natuknice u svojoj slobodnoj funkciji, a posebno u funkciji kao prefiksi. Isto su tako kao posebne natuknice obrađene u sufiksaloj službi riječi kao -stran, -struk, -fil, -fob i sl.

Ekavske riječi stavljene su uz ijekavske i obratno. Termine iz oblasti raznih nauka i tehnike koji se nalaze u rječniku pregledat će prije štampanja stručnjaci tih nauka.

Rad na rječniku koji treba da obuhvati leksik i frazeologiju suvremenog književnog jezika golem je i složen posao, jer se sastoji od bezbroj pojedinosti koje treba jedinstveno rješavati u stručnom i tehničkom pogledu. Ako se ima na umu da se taj posao radi u dvije redakcije, u zagrebačkoj i beogradskoj, da sve obrade treba da se pregledaju u jednoj i drugoj redakciji, da se beogradske obrade u Zagrebu ijekaviziraju i srede prema abecedi, a zagrebačke u Beogradu ekaviziraju i srede prema azbuci, onda je razumljivo da je potrebno bilo i mnogo vremena i mnogo dobre volje da se dođe do zajedničkog postupka u rješavanju mnogobrojnih leksikografskih problema.

Knjiga ove vrste namijenjena je svima onima koji žele da obogate i oplemene svoj način pismenog i usmenog izražavanja, a tih ima u svima slojevima naših naroda. Želja je bila autorâ te knjige od prvoga početka njihova rada da ta namjena bude i ostvarena, jer briga o kulturi književnoga jezika mora biti i općenarodna briga.

LOVAČKA TERMINOLOGIJA

Zlatko Turkalj

Ni u jednoj struci kod nas ne postoji tolika različitost i spornost u upotrebi stručnih izraza za relativno malen dio struke, kao u lovačkoj. Da to obrazložimo, uzet ćemo za primjer knjigu L. Raića: »Formule i upute za ocjenjivanje trofeja«, izdanje »Lovačke knjige«, Zagreb, 1959. Knjiga ima i rječnik najznačajnijih lovačkih termina na tri jezika (hrvatskosrpskom, njemačkom i francuskom) i sva ju je naša stručna lovačka štampa najpohvalnije ocijenila. Da sam baš tu knjigu odabrao da ocijenim njezinu jezičnu stranu, postoji još jedan razlog. Početkom 1960. sastade me jedan lovački pripravnik (stažist), izvadi iz džepa tu knjigu, otvori stranu 127. (ocjenjivanje rogova alpskog kozoroga) i pročita: »Raspon roga je najveća širina mjerenja s vanjske strane rogova. Ponajčešće je rog građen tako da razmak između krajeva roga čini najveću širinu roga, tj. raspon« i zamoli: »Protumačite mi to, ja ne znam što to znači i kako je to?« Pogledam crtež u knjizi (str. 125) i prevedem mu rečenice na naš obični govor, ovako: »Razmak rogova je najveća širina mjerenja s njihove vanjske strane. Ponajčešće su rogovi izrasli tako da razmak između njihovih krajeva čini najveću širinu, tj. razmak (raspon).« Uпитam: »Da li vam je jasno?«. Odgovori: »Jasno, i molim da mi to napišete«. Napisao sam, ali nisam ništa govorio o staroj terminologiji, jer sam se bojao da ga još više ne smutim i uputio sam ga da gleda slike. Po toj terminologiji naime dva roga čine rog ili trofej, ali u istoj rečenici govori se o rogovima (»širina mjerenja s vanjske strane *rogova*«) i zbrka je gotova, jer se sada ne zna da li je posrijedi jedan trofej ili su dva, jer ako je »rog« jedan trofej, onda su »rogovi« više trofeja. Zašto je tako, i kako je do toga došlo, nastojat ću, »sine ira et studio«, da to objasnim.

Kad je god. 1940. inž. Ivo Čević izdao svoje »Lovstvo«, zapravo kad ga je u žurbi pisao, nije imao dovoljno vremena da prema njemačkim autorima, a njima se pri pisanju najviše služio, i prema njihovim stručnim izrazima skroji prikladne izraze na našem jeziku, a jamačno se nije pitao njima terminologije pobliže bavio. Tako je kod jelenskih vrsta (*cervida*) za rogove odabrao prema njemačkom »das Geweih« izraz »rogovlje«, ali je zaboravio da njemački lovci u daljem razrađivanju tog pojma i detaljnom govoru o rogovima ne upotrebljavaju izraz »Geweih«, nego pišu »die linke und die rechte *Stange*«, tačno prevedeno na naš jezik »lijevo i desno deblo« ili po našem narodnom i književnom jeziku »lijevi i desni rog«. Jelen ima dva roga, lijevi i desni. A ako ćemo sam rog, tj. jedan rog stručno dalje razrađivati, onda možemo rog podijeliti na pojedine dijelove i pisati: deblo roga, vrh roga, iz debla se granaju parošci itd. Inž. Čević je uporno ostao kod izraza »rogovlje«, a takve riječi u našem jeziku označuju mnoštvo ili